

Düzen-Adalet İkilemi Açısından Arap Baharı Çerçevesinde Türk Dış Politikası

Nur Çetinoğlu

ÖZET

“Düzen” ve “adalet” kavramları arasındaki ilişki özellikle İngiliz Okulu’ndan Hedley Bull tarafından 1970’lerden itibaren derinlemesine ele alınmış ve kendisini takip eden yazarlarca daha sonraki senelerde de tartışılmıştır. Söz konusu iki kavram arasındaki ilişki Soğuk Savaş döneminde düzenin önceliği olarak net bir şekilde tanımlanırken, Soğuk Savaş sonrası dönemde bu kadar net bir şekilde tanımlanamamaktadır. Gerçekten de objektif bir tanımlanabilen düzen ve objektif olarak tanımlanması zor olan adalet kavramları, her ne kadar birbirlerini tamamlasa da (zira “düzen”, Bull tarafından sosyal hayatın nihai değerlerinden biri olan “adalet”e ulaşılması için bir önkoşuldur), günümüzde uluslararası platformdaki tercihlerde çoğu kez bir ikileme /çıkıma neden olmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemde yaşanan değişiklikler Türk dış politikasındaki tercihleri de doğal olarak etkilemektedir. Bu çalışmadaki amacımız düzen kavramının tanımı ve adaletle ilişkisi bağlamında, Türk dış politikasının Arap baharı karşısındaki durumunu analiz etmektir. Türkiye’nin Orta Doğu’da hızla yayılan bu hareketlenme karşısındaki tutumu, “düzen”, “adalet” ve de en önemlisi bu iki kavram arasındaki ilişki bakımından ne anlama gelmektedir? Çalışmamızda bu sorunun cevabını bulmayı umuyoruz.

Anahtar Kelimeler: Düzen ve Adalet, Türk Dış Politikası, Arap Baharı

Giriş

Düzen ve adalet kavramları arasındaki ilişki, 1970’li yıllarda İngiliz Okulu’ndan Hedley Bull tarafından özellikle *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* isimli kitabında ele alınan bir konudur. Hedley Bull’un önemi, bu iki kavramın da net bir tanımını yapmış olması ve yine bunların uluslararası ilişkilerdeki yerlerine değinmiş olmasındadır. Bizim de çalışmamızda Arap Baharı çerçevesinde Türk dış politikasının düzen ve adalet kavramları açısından analizi yapılacağından, öncelikle Bull’un fikirlerine yer vermemiz yerinde olacaktır.

Bull, uluslararası ilişkileri sadece güç ve çıkar kavramları üzerinden okumayı reddeden, ve devletlerin kendilerini birtakım kurullarla bağlı

gördüklerine inandıkları bir uluslararası toplumda yaşadıklarını savunan İngiliz Okulu olarak bilinen yaklaşımın kurucu üyelerinden biridir. İngiliz Okulu'na göre, devletler toplumu veya uluslararası toplum, birtakım ortak çıkar ve değerlerin bilincinde olan bir grup devletin, birbirleriyle olan ilişkilerinde kendilerini bir takım ortak kurallara bağlı görmesi ve ortak örgütlerin/kurumların yönetimini paylaşmaları sonucunda oluşturdukları toplumdur. Devletler, esasen kendilerini bağlı gördükleri bu kurallara her zaman riayet etmezler ancak bu kuralların varlığı, devletlerin hareket ederken bir 'sorumluluk hissiyatı' ile hareket etmelerine ve bir tavrı sergilerken ve/veya sergilemezken bunun nedenini açıklama ve doğrulama ihtiyacı hissetmelerine neden olur.¹ Bull'un gelmiş olduğu gelenekte, uluslararası politikanın temel aktörü devlet olduğundan, realist eğilim göze çarpmaktadır. Buna karşılık, aynı gelenek, uluslararası politikada devletlerin eylemlerinin moralite yani ahlaki prensipler/ etik kuralları tarafından da etkilendiğini savunduğundan, İngiliz Okulu'nun yaklaşımı realizmden ayrılmaktadır.

Bull'a göre, sosyal hayatın üç temel amacı bulunur: İlk olarak, tüm toplumlar "yaşam"ın korunması, dolayısıyla da şiddetin sınırlandırılması amacını taşır. İkinci olarak, tüm toplumlar, verilen tüm sözlerin tutulmasını, yapılan tüm sözleşmelerin uygulanmasını garanti altına alma arayışındadırlar. Üçüncü olarak ise tüm toplumlar, sahip oldukları mülklerin birtakım ani değişiklik ve tehditlere karşı korunması amacını taşır. Sosyal hayattaki aktörler, ancak bu unsurlar mevcutsa istikrarlı ilişkiler kurabilir ve Hedley Bull da, sosyal hayattaki "düzen"i, işte bu "temel, birincil ve evrensel" olarak nitelendirdiği üç amaca ulaşılmasını sağlayan bir davranış örneği olarak tanımlamaktadır.² Yaşam ile mülkiyetin garanti altına alınması ve verilen sözlerin tutulması bir toplumun olmazsa olmazı olarak nitelendirilebilecek üç amaçtır, zira bu üç olmazsa olmaz unsur var olmazsa, sosyal hayatta istikrarlı sosyal ilişkiler kurulması zorlaşacaktır ve hatta imkânsızlaşacaktır.

Bull, sosyal hayattaki düzenin tanımını bu şekilde yaptıktan sonra, çalışmamızın da odak noktası olan "uluslararası düzen"e değinmektedir. Bull'un ifadeleriyle, uluslararası düzen, uluslararası politikada "sosyal hayatı temsil eden" devletler toplumunun, başka bir deyişle uluslararası toplumun, temel ve birincil amaçlarına ulaşılmasını sağlayan bir davranış örneğidir.³ Ve sosyal hayatın temel, birincil ve evrensel amaçları, bu defa kendini uluslararası toplumda göstermektedir, şöyle ki:

---

¹ Hedley Bull, "Afro-Asian States and the Western International Order: A Statement of the Problem", The Research School of Pacific Studies at the Australian National University, 5 Ağustos 1968'de yapılan sunum; J.D.B. Miller, "The Third World", içinde J.D.B. Miller, R.J. Vincent (der.), *Order and Violence: Hedley Bull and International Relations* (Oxford: Clarendon Press, 1990), s. 67.

² Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (London: Macmillan Press, 1995), s. 4.

³ *Ibid.*, s. 8.

Bull'un açıkladığı üzere, sosyal hayatın temel, birincil ve evrensel amaçlarından ilki olan şiddetin sınırlandırılması anlayışı uluslararası toplumda birçok şekilde mevcuttur. Örneğin devletler, şiddeti kullanma monopolünü ellerinde tutmak ve bunu diğer gruplara vermemek amacıyla işbirliği yapar. Aynı şekilde, devletler, kendilerinin şiddet kullanma hakkına birtakım sınırlamalar uygularlar. Ayrıca, devletler savaşın ancak haklı bir sebeple başlatılması gerektiğini ve savaş başlayacaksa da bunun belirli kurallara göre yürütülmesi gerektiğini kabul etmektedirler.⁴ Anlaşıldığı gibi, uluslararası politikada "silahlı kuvvet kullanımının Sınırlandırılması"na yönelik birçok uygulama ve genel anlayış mevcuttur.

Sosyal hayatın temel, birincil ve evrensel amaçlarından ikincisi olan verilen sözlerin tutulması anlayışı ise, uluslararası toplumda, ahde vefa veya *pacta sunt servanda* prensibiyle temsil edilmektedir. Zira bireyler arasında olduğu gibi devletlerarasında işbirliği ancak anlaşma/sözleşmeler temelinde gerçekleşebilir ve bu sözleşmeler de fonksiyonlarını ancak ve ancak maddelerine bağlı kalınırsa gerçekleştirebilir.⁵

Sosyal hayatın üçüncü temel amacı olarak belirtilen mülkiyetin korunması anlayışı da uluslararası toplumda, devletlerin birbirlerinin egemenliklerini tanımaları ve birbirlerinin egemenlik haklarına saygı göstermeleri şeklinde ortaya çıkmaktadır. Devletler karşılıklı olarak birbirlerinin egemenliklerini tanıyarak, birbirlerinin kendi alanlarındaki ulusal yetkilerini tanımsız olurlar.⁶

Uluslararası toplumun en temel amaçlarını sağlamaya yönelik olan uluslararası düzene uygun davranmak, uluslararası toplumun üyelerince içselleştirilmiş ve kendilerini bağlı gördükleri bir anlayıştır. Ancak Bull'a göre, "düzen" olarak tanımlanan kavram, uluslararası ilişkilerdeki aktörlerin eylemelerini şekillendiren tek unsur da değildir. Bir de "adalet" vardır ki bu kavram, düzen kavramından çok daha tartışmalıdır zira düzen kadar objektif bir tanıma sahip değildir.

Adaletle ilgili düşünceler, Bull tarafından "ahlaki, etik" düşünceler olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle bu kavram, insan eylemlerini bir amaç uğruna araç olarak görmez ve bu eylemlerin kendi özünde "doğru" olup olmadığıyla ilgilenir. Bull, adalet kavramının sübjektif tanımını ise, bu kavramın sahip olduğu üçlü sınıflandırmaya bağlı görmektedir: Ona göre, adalet kavramı üç farklı şekilde var olabilir: uluslararası veya devletlerarası adalet, bireysel veya insani adalet; kozmopolit veya dünya adaleti.

---

⁴ Ibid., s. 18.

⁵ Ibid., s. 18.

⁶ Ibid., s. 19.

Uluslararası veya devletlerarası adalet, devletlerin ve/veya ulusların hak ve yükümlülükleriyle ilgilenir. Tüm devletler, özellikleri ne olursa olsun karşılıklı eşit egemenlik hakkına sahiptir. Haklı gerekçeler olmadıkça kuvvete başvurmamaları, ya da başka bir ifadeyle kuvvet kullanımını sınırlandırmaları ve birbirlerinin içişlerine karışmamaları en önemli yükümlülükleridir. Bull'a göre devletler, dünya politikalarının temel aktörleri olduğundan, devletlerarası adaletle ilgili konular, dünya politikalarında en çok konuşulan adalet tarzıdır.⁷ Diğer taraftan bireysel veya insani adalet, devleti değil de bireyi veya insanı temel aktör olarak gördüğünden, insanların özellikleri ne olursa olsun, karşılıklı olarak eşit haklara ve yükümlülüklerle sahip olduğunu öne sürer. Bull'un ifade ettiği gibi, insani adaletin öne sürdüğü insan hakları mevzuları dünya politikalarındaki yerini ancak 20. yüzyıldaki evrensel beyannamelerle ve İkinci Dünya Savaşı toplanan Ceza Mahkemeleri ile almıştır.⁸ En son olarak, kozmopolit adalet veya dünya adaleti ise, ne devleti ne de bireyi temel seviye olarak görür. Bu kavram, dünyayı bir bütün olarak ele alır, insanlığın ortak iyiliğini ve çıkarlarını düşünür. Kozmopolit adalet, adaletin de dünyanın bütününe ele alarak var olması gerektiği fikrini savunur. Devletler toplumunun ortak amaç ve değerleriyle veya insanların teker teker hak ve yükümlülükleriyle değil de, tüm insanlığın evrensel bütünlüğünün ortak amaç ve değerleriyle ilgilenir. Esasen bu kavram, güncel birçok tartışmada bulunmaktadır: örneğin silahlanma kontrolü konusu, kaynak aktarımının eş ve adil yapılması veya ekolojik konular, sadece bir-iki devleti ilgilendiren veya belirli bir insan grubunu ilgilendiren konular değil, insanlığın bir bütün olarak geleceğini ve çıkarlarını ilgilendiren konulardır.⁹ Bull'un bu sınıflandırmasından da açıkça anlaşıldığı gibi, Bull'a göre "adalet" değişen ve zengin bir içeriğe sahiptir. Ancak bu zengin içeriğe rağmen, dünya politikalarının güncel durumunda yani bu kitabın yayın tarihi olan 1970'lerde, devletlerin hak ve yükümlülüklerini öngören adalet tarzı yani devletler arası adalet hakim konumdadır. Diğer taraftan dünya politikalarında insani adalet çok az bir yer tutarken, dünya adaletiyle ilgili fikirler ise hemen hemen hiç yer tutmamaktadır.¹⁰

Bull'a göre, "adalet" dediğimiz kavram, yapıcı veya yıkıcı etkilere sahiptir. Bunun sebebi, adaletin "devletlerarası" boyutu dışındaki diğer iki boyutunun içeriği hakkında bir uzlaşının olmaması veya olamamasıdır.¹¹ Bu sebeple, Bull, her ne kadar uluslararası ilişkilerde ahlakın/etiğin rolünden bahsedip realizmden ayrışsa da, ahlaki genellemelere de bu sebeple eleştirel yaklaşmıştır. Çünkü ona

⁷ Ibid., s. 78.

⁸ Ibid., s. 80.

⁹ Ibid., s. 81.

¹⁰ Ibid., s. 83.

¹¹ Bull'a göre, insan haklarının tam olarak ne olduğuna dair bir uzlaşının olmaması insani boyutta adaletin nasıl olması gerektiği sorusuna net bir cevap verilmesini engellemektedir. Bu bakımdan Bull, özellikle insan hakları ve bununla bağlantılı olarak insani müdahale hakkı hakkındaki görüşleriyle çoğulcu/dayanımcı (plüralist/ solidarist) tartışmaların filizlenmesine neden olmuştur. Bull, ahlaki bakış açılarının çokluğunun farkındaydı ve bunun dünya politikaları için bir sıkıntı yaratacağı inancındaydı. Bkz. Sonuç bölümü, Hedley Bull, *Intervention in World Politics* (Oxford: Clarendon Press, 1984).

göre, adaletin sübjektif bir içeriği olabileceğinden, her devlet, kendi adalet anlayışını uygulamaya kalkışrsa ve/veya adaletin savunuculuğunu üstlenirse düzensizlik tetiklenecek, bu da sosyal hayatın en temel amaçlarına ulaşımı garanti altına almamızı engelleyecektir. Bu sebeple, düzen-adalet ilişkisinde Bull ister istemez düzene öncelik vermektedir. Bull'a göre adalet, hangi anlamda/seviyede olursa olsun, ancak bir düzen çerçevesinde yani sosyal hayatın temel, birincil ve evrensel amaçlarına ulaşımı sağlayan bir davranış örneği çerçevesinde gerçekleşebilir.¹² Dolayısıyla düzen, sosyal hayatın diğer değerlerinin gerçekleşmesinin bir ön şartı olarak da kabul görebilir.

Bull'un düzeni adaletin önüne koyan çünkü düzeni adalet için bir ön şart olarak gören bu yaklaşımının esasen Soğuk Savaş zihniyetini yansıttığı söylenebilir. Zira kendisinden sonra İngiliz Okulu bünyesinde düzen-adalet ilişkisini çalışan diğer bazı yazarlar da, Bull'un bu yaklaşımının tersine, adaletin düzen için bir ön şart olması gerektiğini vurgulamışlardır.¹³

Konunun teorik boyutu bir yana, 1990'larda uluslararası politikada yaşanan gelişmeler de pratik anlamda adaletle düzenin birbirinden ayrı düşünülmeceğini gözler önüne serer niteliktedir. Gerçekten de düzenin, adalet olmadan eksik ve kusurlu olacağını, Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan gelişmelerin birçoğunda şahit olunmuştur. Haiti, Somali, Ruanda, Bosna ve Kosova'da yaşananlar, adaletin insani boyutunun; ekolojik felaketler ve KİS'in yayılması gibi konular da, adaletin global boyutunun ne denli önemli olduğunu kanıtlamıştır. Bu sürece paralel olarak, BM nezdinde atılan adımlar da düzen ve adalet kavramlarının iç içe geçtiğini gösterir niteliktedir: BM Genel Sekreteri Boutros Boutros Ghali'nin 1992 yılındaki "Barış için Gündem Planı" çalışmasında barış gücü kavramının daha geniş bir tanımlaması yapılması ve içine insani yardımı da alan bir anlam kazandırılması¹⁴; BM Kalkınma ve Çevre Konferansı'nın 1992 zirvesinde devletlerin insanoğlunun ortak amacı olan

---

¹² Bull, op.cit. dipnot 2, ss. 83-93.

¹³ Hedley Bull'un düzen ve adalet kavramlarının ilişkisi üzerine kaleme aldığı "The Grotian Conception of International Society" başlıklı kitap bölümü, İngiliz Okulu içinde daha ilerki senelerde başlayan plüralist / solidarist (çoğulcu/ dayanışmacı) tartışmalarını başlatmıştır. İngiliz Okulu'nun kuruculardan sonra gelen (Herbert Butterfield, Martin Wight, Adam Watson ve Hedley Bull) ve kendilerini İngiliz Okulu ile özdeşleştiren akademisyenlerin bir bölümü Hedley Bull'un düzen-adalet ikilemi üzerine olan çalışmalarını devam ettirip, plüralist/solidarist tartışmalarını devam ettirmişlerdir. Bu isimler, R.J. Vincent, , Nicholas Wheeler, Timothy Dunne, Robert Jackson ve James Mayall olarak sıralanabilir. Bu isimlerin bir bölümü Bull gibi plüralist kanatta yer alıp, devlet merkezci bir pozisyon benimserken, bir kısmı da adaletin insani ve dünya çapındaki uygulamalarının önemine dikkat çekmiş ve bu şekilde adaleti düzenin önüne geçiren solidarist kampta yer almıştır. Bkz. Hedley Bull, "The Grotian Conception of International Society", içinde Herbert Butterfield, Martin Wight (der.), *Diplomatic Investigations* (London: George Allen & Unwin Ltd, 1969). Ayrıca bkz. Balkan Devlen, Özgür Özdamar, "Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları", *Uluslararası İlişkiler* (Cilt 7, Sayı 25, 2010).

¹⁴ BM Genel Sekreteri Boutros Boutros Ghali tarafından hazırlanan rapor için bkz. "An Agenda for Peace: Preventive diplomacy, Peacemaking and Peace keeping", 17 Haziran 1992, <http://www.un.org/Docs/SG/agpeace.html> (Erişim Tarihi 5 Kasım 2011).

sürdürülebilir kalkınma için işbirliğine çağrılmaları¹⁵; BM Kalkınma Programı'nın 1994 senesindeki kalkınma raporunda "insani güvenlik" kavramına özel bir vurgu yapılması¹⁶; BM Milenyum Zirvesi'nde (2000) yeni binyılın kalkınma amaçlarının belirlenmesi ve burada "insani" boyuta merkezîyet verilmesi¹⁷; 2005 senesinde yine BM nezdinde Barışın İnşası Komisyonu kurulması¹⁸ bu bağlamda önemli adımlardır. Bunlara ek olarak daha ileriki senelerde insan hakları ihlalini uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak görülmesi sonucunda buna müdahale edilmesi gerektiği fikrini getiren ve bu bakımdan da devletlerin sınırlarının dokunulmazlığı ve iç işlerine karışmama prensiplerine karşı bir istisnayı oluşturan "insancıl müdahale" kavramının da Kanadalı bir hükümetler dışı örgüt olan ICSSI (*International Commission on Intervention and State Sovereignty*) öncülüğünde "koruma sorumluluğu" (*responsibility to protect*) gerekçesiyle geliştirilmesi¹⁹ ve BM nezdinde bu konunun hatırı sayılır şekilde ele alınması ayrıca önemlidir.

Aslında Soğuk Savaş sonrası dönemde adaletin her seviyesi ile ilgili taleplerinin en az düzen talepleri kadar yer tutacağı, dönemin ABD Başkanı George H.W.Bush'un "Yeni Dünya düzeni" ni ilan ettiği konuşmasında da belli olduğu söylenebilir. Bu konuşmada, Bush, iki kutuplu konjonktürün artık olmadığı yeni dünyada, insan haklarının öneminden, barış ve güvenlikten, kalkınmadan, refahın eş dağılımından bahsetmiştir.²⁰ Elbette sıralanan tüm bu hedefler gayet makul ve hatta elzem olarak nitelendirilebilir. Ancak çalışmamızda da altı çizildiği gibi, esas sorunun, tüm bu hedeflerin birbirleriyle nasıl bağdaştırılabileceği konusunda ortaya çıkmaktadır.

Düzen ve adalet kavramlarının teorik altyapısı ve uluslararası ilişkilerdeki yeri bu şekildedeyken, bu kavramların Türk dış Politikası'na nasıl yansıdığını görmemiz gerekmektedir. Bu noktada, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi kültürü ve tarihinin esasen uluslararası toplumun "temel, birincil ve evrensel" amaçlarını ve bu amaçları korumaya yönelik olan kurum ve kuralların lehine bir profil sergilemekte olduğu söylenebilir. Türkiye'nin kuruluş hikâyesi, bugün Türk dış politikasının geleneksel çizgisi olarak tanımladığımız çizginin

¹⁵ Bkz. "Report of the United Nations Conference on Environment and Development" , <http://www.un.org /documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm> (Erişim Tarihi 5 Kasım 2011).

¹⁶ BM'nin1994 senesindeki kalkınma raporunda ikinci bölüm tamamen "insani güvenlik" kavramına ayrılmıştır. Rapor için bkz. <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1994/chapters> (Erişim Tarihi 5 Kasım 2011).

¹⁷ BM Milenyum Dekalarasyonu 2000 için bkz. <http://www.un.org/millennium/declaration /ares552e.pdf> (Erişim Tarihi 5 Kasım 2011).

¹⁸ Barışın İnşası Komisyonunun kurulmasını sağlayan BM Genel Kurul Kararı için bkz. Resolution adopted by the General Assembly, 30 Aralık 2005, http://www.un.org/ga/search/ view_doc.asp?symbol=A/RES/60/180&Lang=E (Erişim Tarihi 5 Kasım 2011).

¹⁹ Komisyonun raporu için bkz. International Commission on Intervention and State Sovereignty: Responsibility to Protect Report, 2001, <http://www.iciss.ca/pdf/Commission-Report.pdf> (Erişim Tarihi 5 Kasım 2011).

²⁰ Bkz. Başkan Bush'un Kongre konuşması, "New World Order", 6 Mart 1991, <http://www.al-bab.com/arab/docs/pal/pal10.htm> (Erişim Tarihi 7 Kasım 2011).

oluşmasını sağlamıştır. Gerçekten de, Türkiye'nin diğer ülkelerle "eşit" bir egemenliğe sahip olmasının, ancak kapitülasyonlara özdeşleşmiş olan uzun seneler ardından Lozan Antlaşması ile sağlanması, Türk dış politikasında ulusal egemenliğin özel ve merkezi bir yere sahip olmasına, ve diğer ülkelerle de olan ilişkisinde "egemenlik" kavramına verdiği önem sebebiyle iç işlerine karışmama prensibine sıkı sıkıya bağlı kalmasına neden olacaktı. Buna ek olarak, Lozan ve Montrö gibi temel antlaşmalarla, Türkiye'nin uzun bir süre boyunca mahrum kaldığı haklarına kavuşması, Türk dış politikasında, yapılmış antlaşma, sözleşme ve verilen taahhütlere sıkı sıkıya bağlı kalma prensibinin oturmasına neden olacaktı. Türkiye'nin bağımsızlığını uzun, zahmetli ve maddi/manevi bakımından çok maliyetli bir savaş ardından kazanması ise ileriki senelerde Türkiye'nin bölgesel ya da küresel çatışmalara olabildiğince dışarıda kalmayı tercih etmesine, özellikle de bölgesel çatışmalarda "taraf" olmamayı seçmesine, ve kendi güvenliğine bariz bir tehdit olmadığı müddetçe de silahlı kuvvet kullanmayı reddetmesine neden olacaktı. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, Bull tarafından uluslararası toplumun en temel amaçları, düzenin de olmazsa olmazları olarak tanımlanan üç prensip (silahlı kuvvet kullanımında sınırlandırmaya gidilmesi, ahde vefa ve egemenliğe saygı prensipleri) esasen Türk dış politikası hakkında yapılan bir çok çalışmada Türk dış politikasının yapı taşları olarak ifade edilen unsurlara işaret etmektedir²¹.

Burada, Soğuk Savaş dönemi boyunca Türk dış politikasında "düzen" lehine olan yaklaşımın aksine, Türkiye'nin düzeni bozma girişimi/eğilimi olarak algılanabilecek iki duruma dikkat çekmekte ve bu durumlarda dahi Türkiye'nin silahlı kuvvet kullanımına başvurması ve/veya bu düşüncüyü taşımasına rağmen, bunu, düzeni korumak amacıyla yaptığının altının çizilmesinde fayda görünmektedir. Bizim çalışmamızda ele alınan düzen-adalet ilişkisi bakımından, Türkiye'nin Soğuk Savaş boyunca silahlı kuvvet kullanma girişiminde bulunduğu iki durum söz konusu olmuştur: Irak'taki 1958 General Kasım darbesi ardından Türkiye'nin Irak'a müdahale etme düşüncesi ile Türkiye'nin Kıbrıs'a 1974'teki müdahalesi. Bu iki istisnai durumda dahi Türk dış politikasındaki hareketlenmenin çıkış noktası, Türkiye'nin yapılan antlaşmalara olan bağlılığına, yani Türkiye'nin "düzen" anlayışına olan bağlılığına dayanmaktadır. Şöyle ki: ABD ve Batı bloğu ile iyi ilişkiler halinde olan Irak hanedanlığının 1958 yılında General Kasım tarafından devrilip yerine yeni bir rejim kurulması karşısında Türkiye, Irak'a müdahale edilmesi gerektiğini düşünmüştür. İki kutuplu rekabetin ideolojik ve stratejik anlamda tepede

---

²¹ Türk dış politikasının yapı taşları olarak bilinen ve bu sebeple de Türk dış politikasının geleneksel çizgisi olarak kabul edilen unsurlar, esasen Türkiye'nin 1960'lardan itibaren benimsediği bölgesel rolü ile somutlaşmıştır. Bu bölgesel rol, Türkiye'nin NATO üyesi olma ve içinde bulunduğu bölgenin devletleriyle iyi ilişkiler kurma yükümlülüklerini bağdaştıran dengeli bir politika üzerine kuruluydu. "İyi niyetli tarafsızlık" olarak özetlenebilecek bu dengeli politika ise bölge devletlerinin iç işlerine karışmama ve çatışmaların çözümünde diplomasiye dayanma prensiplerini içeriyordu. Mahmut Bali Aykan, "Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold War Era: 1989-1995", *Middle East Journal* (Cilt 50, Sayı 3, 1996), s. 348.

olduğu bu dönemde henüz komünist olup olmayacağı belli olamayan bir hareketin komşu Irak'ta kanlı bir darbe yapıp iktidara gelmesi, NATO üyesi olarak uluslararası yönelimini net bir şekilde belirlemiş olan Türkiye için ciddi bir tehlike kaynağı oluşturmuştur. Ancak Türkiye'nin Irak'a müdahale edilmesi gerektiğini düşünmesinde esas itibarıyla Eisenhower doktrininin ortaya atılması ve bu doktrin ile ABD'nin Orta Doğu'da komünist tehlike altında olan ülkelere yardım edeceğini taahhüt etmesi sözünden²², kaynaklanmıştır. Başka bir deyişle, Türkiye'nin bu örnekte silahlı kuvvet kullanımından ve Irak'ın egemenliğini ihlal edip içişlerine karışılıp, rejim değişikliğinden yana olması, Türkiye'nin düzen karşıtı olduğunu değil, tam tersi bu düzeni bozup ani bir darbeye iktidara gelen General Kasım'ı bertaraf edip eski düzeni yeniden oluşturma isteğinden yani düzeni koruma isteğinden kaynaklanmıştır. Türkiye'nin ayrıca, verilen taahhütlere uyulması gerektiğini düşünmesi de Türkiye'yi Irak'a müdahale edilmesi konusunda cesaretlendirmiştir. Diğer yandan bir diğer istisnai durum olarak belirttiğimiz Kıbrıs müdahalesi de her ne kadar insani çekincelerle yapılmış olsa da²³, bu müdahalenin Türkiye tarafından "düzeni korumak" adına yapıldığı da söylenebilir. Türkiye'nin bu durumdaki müdahalesi esasen Türkiye'nin, Kıbrıs devletini kuran ve garantör devletler olan Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'ye de güvenliğin tehdit altında olması durumunda müdahale hakkı tanıyan 1959 tarihinde Zürih'te imzalanan Garanti Antlaşması'na olan bağlılığına dayandırılabilir. Zira Türkiye'nin bu müdahalesinin yasal zeminin de bu antlaşmanın 3. maddesi tarafından sağlandığı bilinmektedir.²⁴ Bu iki örnekle ifade edilmeye çalışılan, Türkiye'nin düzene aykırı, düzensizliği tetikleyici olarak nitelendirilebilecek bu tavırlarında

²² Türkiye bu dönemde Irak, İran, Pakistan ve İngiltere ile beraber 1955 yılında kurdukları ve Sovyetler Birliği'ni çevreleme amacı güden Bağdat Paktı'nın üyesiydi. Darbenin akabinde endişe ifadeleri ve kınamalar ardında, Türkiye'nin bu darbeye neredeyse en sert tepkiyi gösteren ülke olduğu söylenebilir. Zira, Türk liderler, Irak'a müdahalede bulunma fikrini masaya yatırdılar. Gerçekten de Türkiye'deki muhalefet bu darbeyi her ne kadar ulusal özgürlük hareketi olarak nitelendirmişse de, iktidar, Irak'ta Nasır'ın etkisiyle etkisi artan komünistlerin işi olarak algılamıştı. Bu sebeple, Türkiye'ye göre ABD'nin tepki göstermesi hayatiydi. Türkiye, İran ve Pakistan ile birlikte ABD'yi Eisenhower doktrinini uygulamaya ve Irak-Ürdün Federasyonu'na destek vermeye davet etti. Menderes bir başka açıklamasında ABD'den askeri bir müdahale yapmasını talep etmediğini, ABD'den talep ettiği şeyin sadece maddi ve manevi destek olduğunu ifade etti. Menderes, Kral Hüseyin'in kendinden yardım istediğini bu sebeple de Irak'a kuvvet göndereceği bilgisini ABD'nin Ankara Büyükelçisi'ne verince, ABD Türkiye'yi bu fikirden vazgeçirmeye çalışıp buna gerekçe olarak da Türkiye'nin böyle bir müdahalesinin tüm dünyada kınanacağı ihtimalini gösterdi. *FRUS*, January-July 1958: The Iraqi Coup; Assessment of the Qassim Government; U.S. Recognition of the New Government, s. 369. Ayşegül Sever, "The Compliant Ally? Turkey and the West in the Middle East 1954-1958", *Middle Eastern Studies* (Cilt 34, Sayı 2, 1998), s. 84.

Eisenhower Doktrini için bkn. John C. Campbell, *Defense of the Middle East: Problems of American Policy*, (New York: Frederick A. Praeger Publisher, 1961), ss. 121-138.

²³ Füsün Türkmen'in ifadelerine göre, her ne kadar Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesi "insancıl müdahale ile ilgili uluslararası literatürde bu çerçeveye dahil edilmemiş olsa da Soğuk Savaş döneminin ilk önleyici insancıl müdahalesi sayılabilir", bkz. Füsün Türkmen, *İnsan Haklarının Yeni Boyutu: İnsancıl Müdahale* (İstanbul: Okumuş Adam Yayınları, 2006), s. 93.

²⁴ Garanti Antlaşması (Zürih, 11 Şubat 1959), http://www.mfa.gov.tr/garanti-antlasmasi-zurich_11-subat-1959_tr.mfa (Erişim Tarihi 10 Kasım 2011).

bile (silahlı kuvvet kullanarak veya silahlı kuvvet kullanma düşüncesini benimseyerek), esasen düzeni korumaya yönelik çaba sarf etmiş olduğudur. Dolayısıyla Türk dış Politikası'ndaki adalet anlayışını, düzene bağlı olan bir adalet anlayışı olarak nitelendirmek kanımızca uygun görünmektedir. Türkiye, Bull'un hem "uluslararası toplumun temel, birincil ve evrensel amaçları" hem de "düzenin olmazsa olmazları" olarak nitelendirdiği unsurlara olan bu yaklaşımını hem Soğuk Savaş hem de sonrası dönemlerinde özellikle de Orta Doğudaki bölgesel rolü çerçevesinde birçok defa gösterme fırsatı bulmuştur.

Türk dış politikasındaki bu yaklaşım, özellikle 2000'li yıllarda Türkiye-ABD arasında çıkan krizlerde de önemli rol oynamıştır. Gerçekten de düzen-adalet ilişkisinde hangisinin önde olması gerektiği, ABD ile en önemli ayrışma noktalarını oluşturmuştur. Bilindiği gibi, 2003 senesinde ABD, Irak Savaşı'nı başlatırken, Irak'ın Kitle İmha Silahları'na (KİS) sahibi olduğunu iddia etmiştir. Hedley Bull'un perspektifiyle, böyle bir gerekçe, esasen insanoğlunun bütünlüğünü tehdit ettiğinden, "dünya adaleti" ne dayalı bir gerekçe teşkil etmektedir. Dolayısıyla Bull'un terminolojisiyle, ABD, "dünya adaleti" adına hareket etmiş ve bu adaletin savunuculuğunu üstlenmiştir. Irak'ın KİS sahibi olmadığı anlaşıldığında ise, ABD'nin kullandığı gerekçe bu sefer de Saddam rejiminin halkı üzerinde baskı kurduğu ve kısımlara neden olduğu olmuştur. Dolayısıyla bu sefer de Bull'un terminolojisiyle "insani adalet" söylemi kullanılarak savaşın meşru zemini sağlanmaya çalışılmıştır. Bu esnada, Türkiye ise Irak-ABD arasındaki gerginliğinin savaş dışı çözümlerle halledilmesi gerektiğini savunmuş, tarafları bu konuda ikna etmeye çalışmış ve bu sebeple de Bull'un perspektifiyle "uluslararası düzen" ve bu düzeni kuvvetlendiren "uluslararası adalet" lehine bir tutum benimsemiştir. Tarakların savaş başlarken savundukları "adalet"ın tarzı, bu şekilde dış politika tercihlerine yansımıştır. Düzen-adalet ikileminin dış politikada yarattığı ayrılıklar bu örnekle görüldüğu gibi dikkat çekicidir zira Irak Savaşı ile başlayan gerginliğin Türk-Amerikan ilişkilerini ne derece etkilediğini hepimiz bilmekteyiz.

Düzen-adalet ikilemi karşısında hangisinin önde olması gerektiğine dair verilen cevapların farklılığı, burada olduğu gibi bir başka örnekte daha Türkiye ve ABD'nin ayrışmasına neden olmuştur. Bu örnek, ilki kadar bilinmese de esasen 2000'li yıllarda Gürcistan, Ukrayna başta olmak üzere Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya'da gerçekleşen renkli devrimler hususunda, daha üstü kapalı bir şekilde gerçekleşmiştir. Özellikle 2006 senesinde Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde her türlü kötülüğün çaresini demokraside gören ve demokrasiyi yaymak için gerekirse belirgin adımlar atmaktan da çekinmeyeceğini ifade eden ABD karşısında²⁵ Türkiye'nin tutumu, demokrasi hareketlerinin tepeden

²⁵ George W. Bush'un 20 Ocak 2001 tarihinde ABD Başkanlık koltuğuna oturmasıyla yeniden şekillenen ABD dış politikası 11 Eylül olaylarından sonra yeni muhafazakâr çizgide somutlaşma fırsatı bulmuştur. ABD'nin üstünlüğüne ve önleyici savaşla önceden vurma stratejisine dayalı olan dış dönemi ABD dış politikasının en önemli bir başka özelliği ise ABD'nin "demokrasi"nin savaşçısı haline gelmiş olmasıdır. Bu özelliği, özellikle 2006 senesinin Mart ayında kamuoyuna duyurulan ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde görmek mümkündür. Zira bu stratejide belirtildiği

inmecı değil alttan gelen talepler halinde olması gerektiği olmuştur. Türkiye bu ülkelerde gerçekleşen ve liberal demokrasi yanlısı hareketlerin iktidara gelmelerini hoş karşılamış, ancak ABD'nin demokrasiyi empoze etme fikrinden de ayrılmıştır. ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi'nde yapılan tanıklıklar esnasında Türkiye'nin Karadeniz Bölgesindeki demokratikleşme hareketleri konusunda isteksiz olduğu, Ukrayna ve Gürcistan'daki gelişmelere şüphyle yaklaştığı çünkü bu devrimlerin ABD'nin yaptırdığına dair endişelere sahip olduğu ve de ABD'nin bölgede kurmak istediği düzenin anti-Rus bir profile sahip olmasından çekindiği hususlarına dikkat çekilmiş olması bu bağlamda oldukça anlamlıdır.²⁶

Düzen-adalet kavramlarının Türk dış politikasına yansımaları bu şekildeyken, Türk dış politikasının Arap Baharı karşısındaki tutumunu bu çerçevede incelemek yerinde olacaktır.

Arap Baharı'nda talepte bulunanlar Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da otoriter rejimlere tepki gösteren halklardır. Başka bir deyişle, adalet talepleri, devletlerden değil halklardan gelmektedir. Dile getirilen adalet ise Bull tarafından "insani adalet" olarak adlandırılan, insan haklarıdır. Bull, bu tarz talepleri, daha önce ifade ettiğimiz gibi, devletlerden oluşan uluslararası toplumu zayıflatıcı talepler olarak görmekteydi. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, Arap Baharının yaşandığı halklar, uluslararası toplumun en temel kurumları tehdit etmemekte, örneğın BM yerine alternatif bir kurum kurulmasını teklif etmemekte ve "devlet" yerine de daha farklı bir siyasi örgütlenme talep etmemektedir. Burada talep edilen devletlerin kendi sınırları içindeki adalet talepleridir. Ancak Bull'un yaklaşımına göre Arap Baharı'nda tehlikeli olabilecek durum da şudur: eğer Arap Baharı denilen hareket, sınır

---

üzere, Amerikan dış politikası iki önemli koldan oluşmaktadır: özgürlüğü, adaleti savunmak ve yaymak; çağın tehlikelerine karşı mücadele etmek. Stratejide "demokrasiyi yaymak" hususunda ABD'nin bazı durumlarda gelecekteki reformlar için daha "sessiz bir destek" sağlayacağı söylenirken, bazı durumlarda ise acil değişim için sesli ve görünür adımlar atacağıının altı çizilmiştir. Ayrıca strateji boyunca dünya üzerinde var olan tüm tehlike ve tehditlerin çaresi olarak "demokrasi" gösterilmiş, demokrasinin olduğu ülkelerdeki şeffaf sistemlerin dış politikada da barışıl bir çizgi izlediğinin altı çizilmiştir. *The National Security Strategy of the United States of America*, Mart 2006. Bush döneminde ABD'nin demokrasiyi "empoze eden" halinin daha ilerki senelerde sıkça eleştirisi yapılmıştır. Bu eleştirilerin en başında ise kendisinden sonra ABD Başkanı olan Barack Obama'nın Haziran 2009'da Kahire'de yaptığı konuşma bulunmaktadır. Gerçekten de Batı ve İslam dünyası arasındaki ilişkileri yumuşatmak olarak yorumlanan bu konuşmada, Obama, demokrasinin yüce bir değer olduğunu ancak hiçbir hükümet sisteminin de hiçbir ulusa empoze edilemeyeceğini vurgulamıştır. Ayrıca Obama, ABD'nin herkes için "en iyi"yi bilemeyeceğinin de altını çizerek, geçmişe yönelik bir eleştiri yapmıştır. "Obama's Speech in Cairo", New York Times, 4 Haziran 2009, <http://www.nytimes.com/2009/06/04/us/politics/04obama.text.html?pagewanted=all> (Erişim Tarihi 10 Kasım 2011).

²⁶ Testimony of Zeyno Baran Before the Committee on Foreign Relations Subcommittee on European Affairs; "The Future of Democracy in the Black Sea Area", US Senate Committee on Foreign Relations, 08 Mart 2005, s. 9, www.senate.gov/~foreign/testimony/2005/BaranTestimony050308.pdf (Erişim Tarihi 10 Kasım 2011).

aşan bir çatışmalar bütünlüğüne neden olur ve bu durum karşısında da uluslararası toplumun üyeleri arasında buna nasıl cevap verileceği konusunda bir uzlaşma olmazsa (ki Bull, adalet'in nasıl olması gerektiği hakkında bir uzlaşma olmadığını birçok defa dile getirir), o zaman, uluslararası düzen yerini uluslararası düzensizliğe bırakacak, bu da esasen "anarşik bir toplum" olan uluslararası toplumda, "anarşi" unsurunun hakim olmasına neden olacaktır.

Bilindiği gibi Türkiye "Arap Baharı" olarak tanımlanan Tunus'ta başlayan, Mısır ve Libya'da alevlenen, Suriye, Yemen, Bahreyn, Ürdün gibi ülkelerde ise tırmanmaya devam eden demokratikleşme taleplerine olumlu yaklaşmaktadır. Başta Başbakan Tayyip Erdoğan, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun söylem ve hareketleri, Türkiye'nin Arap Baharı'nı açık şekilde desteklediğini göstermektedir. Türk hükümetince Arap Baharı'na verilen destek, özellikle son dönemlerde Suriye hakkında yapılan açıklamalarla da ciddi şekilde somutlaşmıştır.²⁷

Türkiye'nin Arap Baharı'na karşısında sergilediği tutum ve ifade ettiği sözler dikkate alındığında, Türkiye'nin bu harekete destek verdiği, Arap Baharı'nı teşvik ettiği görülmekte ve Türkiye'nin bu hareketlenmenin olduğu ülkelerdeki güncel hükümetleri acil şekilde demokratik reformlar yapmaya çağırdığı, onlara halkın sesine kulak vermeleri gerektiğini vurguladığı gözlemlenmektedir. Bu da, "insan hakları" söyleminin yani Bull'un terminolojisiyle "insani adalet" söyleminin Türk dış politikasında ne derece önem kazandığını göstermektedir. Türkiye'nin resmi tutum ve söylemlerinde, düzenin olmazsa olmazlarına ilişkin yaklaşımını şu şekilde özetlemek mümkün görünmektedir: Türkiye, askeri bir müdahalede bulunma fikrine prensip olarak karşı çıkmaktadır.²⁸ Bu karşı çıkış, esasen, Türkiye'nin silahlı kuvvete son kertede başvurma eğilimini, yani silahlı kuvvet kullanımında sınırlandırmaya gitme prensibine olan bağlılığını göstermektedir ki bu prensip Bull tarafından,

---

²⁷ Türkiye'nin Arap Baharı'na verdiği desteği hem basından hem de Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı'nın web sitelerinden takip etmek mümkündür. Ancak bu destek özellikle şu durumlarda daha da somut bir çizgi almıştır: Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Eylül ayında gerçekleşen Mısır, Tunus ve Libya ziyareti esnasındaki söylemleri; Başbakan'ın aynı ayda gerçekleşen BM Genel Kurulu'ndaki konuşması; Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nda Bakanlığın bütçe sunuşunda yaptığı konuşma, Dışişleri Bakan'ının Kasım ayında Türk-Arap İşbirliği Forumu Dışişleri Bakanları Dördüncü Toplantısı'nın açılışında yaptığı konuşma ve Dışişleri Bakanlığının Arap Baharı'nın vuku bulduğu ülkelerle ilgili güncel açıklamaları bu bağlamda önemlidir. Bu örnekler için bkz. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın BM Genel Kurul Konuşması, 22 Eylül 2011, <http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/pDetay.aspx> (Erişim Tarihi 15 Kasım 2011) Ahmet Davutoğlu, "2012 Yılına Girerken Dış Politikamız", Dışişleri Bakanlığının 2012 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık, <http://www.mfa.gov.tr/data/B%C3%BCt%C3%A7e%20Kitap%C3%A7%C4%B1%C4%9F%C4%B1.pdf0> (Erişim Tarihi 15 Kasım 2011). "Türk-Arap İşbirliği Forumu'ndan Acil Tedbir Çağırısı", *BBC*, 16 Kasım 2011, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/11/111116_rabat.shtml (Erişim Tarihi 16 Kasım 2011).

²⁸ Murat Yetkin, "Türkiye, Suriye'ye Askeri Müdahaleye Karşı", *Radikal*, 19 Kasım 2011.

düzenin olmazsa olmazları arasında gösterilir. Buna ek olarak, Türkiye Arap Baharı ile ilgili olarak, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütlerce alınacak kararlara uyacağını birçok kez dile getirerek, yapılan anlaşma, sözleşme ve verilen sözlere uyma prensibine de sonuna kadar bağlı olduğunu göstermektedir ki yine bu prensip de Bull tarafından düzenin olmazsa olmazları arasında gösterilmektedir. Diğer taraftan, "ulusal egemenliğe saygı" prensibi hususunda ise şunu söylemek mümkün görünmektedir: Türkiye, aslında askeri müdahale fikrine karşı çıkarak, Arap Baharı hareketlenmesi olan bu devletlerin egemenliklerine saygı göstermektedir ancak buraya bir rezerv koymak gerekli görünmektedir çünkü Türkiye, Arap Baharı esnasında göstermiştir ki Türkiye sadece bu devletlerin iktidarlarıyla değil, onların halklarıyla da ve aslında ağırlıklı olarak halklarıyla iletişim halindedir. Yeri geldiğinde Türkiye, Suriye'deki durumu "iç işi" olarak görebilmektedir.²⁹ Veya Türkiye bu ülkelerin iktidarlarına, belirli şekillerde davranmaları hususunda yönlendirme yapabilmektedir. Aynı şekilde, Türkiye bugün, bu ülkelerdeki rejime muhalif siyasi grupların Türkiye'de faaliyet göstermesi konusunda esnek bir tutum gösterebilmekte³⁰, muhalif gruplarla iletişim halinde olup onlara çeşitli yönlendirmeler yapılabilir.³¹ Arap Baharı'nın başladığı her ülkedeki rejimlere, Türkiye tarafından "gidici" gözüyle bakılmaktadır.³² Tüm bu unsurlar, Arap Baharı karşısında Türk dış politikasının "ulusal egemenliğe saygı" konusunda eskiye oranla (ki Türkiye, dış politikasında "ulusal egemenliğe" verdiği önemi, diğer ülkelerin iç işlerine karışmama prensibi aracılığıyla göstermekteydi) esnek bir tutum benimsediği söylenebilir. İşte bu durum, esasen küreselleşen dünyada artan bağımlılığın bir göstergesidir zira yanı başında ciddi kıyımlar yaşanırken, bir ülkenin buna kayıtsız kalması da zor görünmektedir. Ve anlaşılacağı üzere, Türk dış politikası da Soğuk Savaş sonrasında düzenin sadece yeterli olmadığı ve adaletle bir arada olması gerektiği gerçeğinden etkilenmiştir. Bu da kanımızca Türk dış politikasında düzen-adalet ikileminde adaletin düzen karşısında eskiye oranla daha ağırlık kazandığını göstermektedir.

Görüldüğü gibi, Türk dış Politikası'nda eskiye oranla daha fazla "adalet" söylemi bulunmakta ve bu söylemin uygulaması da Arap Baharı karşısında şekillenen Türk dış politikasında netçe görülmektedir. Diğer taraftan, Türkiye'nin Arap Baharı karşısında aldığı tutumu bir bütün olarak aynı görmek

²⁹ "Şam'dan Erdoğan'a sert yanıt", *Milliyet*, 7 Ağustos 2011.

³⁰ "Suriyeli muhalif lider Türkiye'de beklemede", *BBC Türkçe*, 25 Kasım 2011, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/11/111125_syria_simpson.shtml (Erişim Tarihi 26 Kasım 2011).

"Suriyeli muhalifleri Türkiye'de eğitelim", *Vatan*, 24 Kasım 2011.

³¹ Bu noktada, özellikle Suriye ile ilgili olarak iç ve dış basında Türkiye'nin Suriye muhalafetini kanatlarının altına aldığına dair dikkat çekici haberler bulunmaktadır. Bkz. Liam Stack, "In slap at Syria, Turkey shatters anti-Assad Fighters", *New York Times*, 27 Ekim 2011. Semih İdiz, "Suriye'de tehlikeli sulara giriyoruz", *Milliyet*, 31 Ekim 2011.

³² Sami Köhen, "Arap Baharı Bilançosu", *Milliyet*, 1 Kasım 2011. Sedat Ergin, "Ankara'da Suriye'ye dönük iki senaryo", *Hürriyet*, 19 Kasım 2011.

de eksik olacak ve önemli bir hususu atlamamıza neden olacaktır.³³ Şöyle ki: Bilindiği gibi, Tunus'ta başlayan ve Mısır'da devam eden Arap Baharı karşısında Türkiye demokratik haklar talep eden halkların yanında yer almıştı. Ancak bu hareketler Libya'ya sıçradığında ise, Türkiye'nin daha temkinli bir politika izlemesi o dönemde iç ve dış basında hatırı sayılır derecede yer tutmuştu. Türkiye'nin Tunus ve Mısır liderlerine koltuklarını terk etme çağrısı yaparken, Libya'ya karşı uygulanacak BM yaptırımlarına ve muhtemel bir NATO müdahalesine ilk etapta Libya halkına zarar vereceği ve Batının petrol emelleri gerekçeleriyle karşı çıkması, daha sonra ise bu hareketlere yeşil ışık yakarak destekler bir duruş sergilemesi, Türk dış politikasında çeşitli sebeplerden kaynaklanan bir "U dönüş" ve/veya "zigzag" olarak nitelendirilmişti. Bu görüşleri hatırlamak için dönemin dış politika analizlerini hatırlamak yeterli olacaktır.³⁴ Çalışmamız açısından bu noktanın bizde düşündürdüğü en önemli şey ise "adalet" in mevzu bahis olması durumunda, her zaman neyin "doğru" neyin ise "yanlış" olduğunun hemen görülememesidir. Öyle ki, adalet için düzenin bozulması ihtimali ortaya çıktığında, değil iki veya daha fazla ülke arasında uzlaş, aynı ülkenin farklı zamanlardaki dış politikasında dahi bir tutarlılık olmayabilmektedir. Bu bakımdan, Libya örneği, adaletin devreye girmesiyle, bir ülkenin bile çelişkili tutumlar alabileceğini göstermekte ve "adalet" kavramının kendi içindeki çıkmazını gözler önüne sermektedir. Bu da Bull'un, ister istemez, adalet hakkında uzlaş olmaması konusundaki şüphelerini akla getirmektedir.

Libya örneğinin ilk zamanlarında Türk dış politikasındaki bu istisnai duruş dışarıda tutulursa, Arap Baharı karşısında Türkiye'nin verdiği desteğin iki önemli sebebinin bulunduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, bu taleplerin halkın tabanından geldiğine inanılmasıdır. Başka bir ifadeyle üstten bir dayatma söz konusu değildir. Bu durum ise bu hareketlerin meşruiyetini kanıtlamakta ve Türkiye tarafından desteklenmesi için geçerli bir sebep oluşturmaktadır.³⁵ Söz konusu ilk sebep, Türk dış politikasındaki bir devamlılık unsuruna işaret etmektedir.

Türkiye'nin Arap Baharı hareketini desteklemesinin ikinci temel sebebi olarak ise Türkiye'nin kendine biçtiği bölgesel rol belirtilebilir. Dışişleri Bakanı Davutoğlu tarafından birçok kere dile getirilen ve "proaktif" bir politikayı

³³ Bu noktaya dikkatimizi çeken sayın hakeme teşekkür ederiz.

³⁴ Jonathan Head, "Libya: Turkey's troubles with Nato and no-fly zone", *BBC News*, 25 Mart 2011; Ferai Tınç, "Libya'da kuru kabadayılığın anlamı yok", *Hürriyet*, 28 Şubat 2011 ve "Ne isyancılara ne Kaddafi'ye yaranabildik", *Hürriyet*, 25 Mart 2011; Semih İdiz, "Erdoğan'ın Libya tutumunu anlamakta güçlük çekiyoruz", *Milliyet*, 1 Mart 2011, "Dış politika hesapları çarşıya uymuyor", *Milliyet*, 23 Mart 2011 ve "Arap Baharı Türkiye'yi de sınıyor", *Milliyet*, 5 Temmuz 2011; Sami Kohen, "Türkiye'nin Libya stratejisi", *Milliyet*, 26 Ağustos 2011.

³⁵ Gerçekten de G.W. Bush döneminde Türkiye'nin ABD'den ayrışmasının önemli bir sebebinin, bu dönemde ABD dış politikasında "demokrasiyi empoze etme" nin ağırlıklı oluşu olduğunu daha önce de ifade etmiştik.

benimseyen³⁶ bu yeni rolün sorumluluğu gereği Türkiye, kendini adaletin temsilcisi olarak görmekte ve bu adalet de Bull tarafından dile getirilen üç tarz adaleti de kapsamaktadır. Söz konusu yeni rol, Türk dış politikasının küreselleşen dinamiklere ayak uydurduğunun da göstergesidir. Bu dinamikler karşısında Türkiye'nin yeni rolü, liderlik motifleri taşımaktadır. Bu durum ise, "içişlerine karışmama" ve "çatışmalarda taraf olmama" yaklaşımıyla somutlaşan Türkiye'den, haklının yanında olduğunu açık şekilde beyan eden³⁷ ve artık "lider" olan Türkiye'ye dönüşümü göstermektedir. Bu dönüşümün ise Türk dış politikasındaki değişim unsurunu teşkil ettiği ifade edilebilir. Gerçekten de son dönemlerde Türkiye'nin Orta Doğu politikalarının önemli bir değişim geçirdiğine dair hatırı sayılır bir uzlaşi bulunmaktadır.³⁸ Bu değişimin önemli bir parçası da

³⁶ Bu konuda, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun birçok akademik yazısının ve güncel açıklamalarının yanında, özellikle 29 Kasım 2010 tarihinde Washington The Brookings Institution'da yapmış olduğu "Türk Dış Politikası üzerine Perspektifler" başlıklı konuşması da önemlidir. Kendisinin bu kurumda yaptığı açıklamalar, Türk dış politikasının gidişatı hakkında daha da detaylı düşünmemiz gerektiği gerçeğini gözler önüne sermektedir. Davutoğlu yaptığı konuşmada, yeni dönemdeki Türk dış politikasının yeni bir dış politika anlayışı içerisinde olduğunu, ancak bunn Türk dış politikasının eksen değiştirmesi anlamına da gelmediğini, söz konusu yeniliğin bir restorasyon dönemine işaret ettiğini belirtmiştir. Davutoğlu'na göre Türkiye, ekonomik- sosyal ve siyasi açıdan (iç ve dış politikayı içeren şekilde) geçmişte üç önemli restorasyon dönemi geçirmiş ve bugünkü Türk dış politikası dördüncü restorasyon dönemini geçirmektedir. Kendi ifadesiyle, Türk dış politikasına "Türkiye'nin düşmanlarla çevrili olduğu fikrini ortadan kaldırarak yeni bir perspektif kazandırmıştır". "Perspectives on Turkish Foreign Policy", An address by H.E. Ahmet Davutoğlu, The Brookings Institution, 29 Kasım 2010, Washington D.C. http://www.brookings.edu/events/2010/1129_turkey.aspx (Erişim tarihi 27 Kasım 2011). Buna ek olarak, Ahmet Davutoğlu'nun Türkiye'nin yaklaşık 180 Büyükelçisini bir araya getiren Üçüncü Büyükelçiler Konferansı'nın 3 Ocak 2011 tarihindeki açılışında yaptığı konuşma dikkat çekicidir. Davutoğlu, "Artık sadece krizleri engelleyen, krizlere tepki veren bir diplomasi ile yetinemeyiz" diyerek çok daha "proaktif" bir dış politika stratejisinin altını çizmiştir. Bu açıklama da, Türk dış politikasının uzun yıllardan beri sahip olduğu "zararın minimasyonu" odaklı reaktif dış politika anlayışında belirli bir değişikliğe gidildiğini göstermektedir. "Yeni Türkiye'nin ipuçları", *Ntvmsnbc*, 3 Ocak 2011, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25167244> (Erişim Tarihi 27 Kasım 2011).

³⁷ Arap baharı örneğinde, Türk dış politikasında "haklının yanında olma" eğilimin net bir şekilde su yüzüne çıktığı ve söylemde de sıkça telaffuz edildiği aşikârdır. Bu eğilimin altında ise, Türk siyasi hayatında 10 senedir tek başına iktidar olan AKP'nin "mazlumdan yana olma" yaklaşımı ile Arap Baharı arasında benzerlik kurulmasının bulunduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle kastettiğimiz, AKP'nin iktidara gelişi ve Arap Baharı'ndaki halk talepleri arasında yapılan kimliksel bir özdeşleştirmedir. Bu bağlamda Başbakan Yardımcı Beşir Atalay'ın sözleri anlamlıdır: "AKP tecrübesi gerçekten Arap Baharı için etkileyici olmuştur...Biz başından beri Arap Baharı'na taraf olduk...Biz daima haklı taleplerden, mazumlardan yana olduk...Arap Baharı'nın doğuşunda ve başlamasında AK Parti dönemi etkili oldu". Bkz. "Ak Parti Arap Baharı için etkileyici", *Sabah*, 13 Mayıs 2012.

³⁸ Elbette bu değişimin yüzeysel mi yoksa kökten bir değişim olduğu tartışmaya açıktır. Türkiye'nin kendine biçtiği bu yeni rolün, eski rolünden tamamıyla bir kopuşu mu temsil ettiği yoksa onun farklı bir devamı mı olduğu tartışılabilir. Türkiye'nin Orta Doğu politikalarındaki değişimin ne tür bir değişim olduğuna dair detaylı bir analiz için bkz. Meliha B. Altunışık, Lenore G. Martin, "Making sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP", *Turkish Studies* (Cilt 12, Sayı 4, 2011), ss. 569-587. Ayrıca Türkiye'nin Arap Baharı'ndaki "düzen kurucu rolü" basında da yer bulmuştur. Bkz. Sami Kohen, "Arap Baharı turunun anlamı", *Milliyet*, 9 Eylül 2011.

liderliktir. Ancak liderlik adı altında adalet konularında verilen desteğin de maliyetleri mevcuttur.

Gerçekten de Arap Baharı adı altında Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki otoriter rejimlerin demokratikleşmesi için verilen desteğin tartışmaya açık iki getirisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki şudur: Bugün Libya'da Kaddafi sonrasında "ülkenin tamamının kurtarıldığını ilan eden" yeni yönetim, çok eşlilik ve faizin de yasaklanması da dahil olmak üzere şeriat kanunlarını uygulayacağını açıklamıştır, hatta bunun üzerine batı dünyasından "yeni liderlerin insan haklarına ve demokratik ilkelere saygılı olmasını bekliyoruz" şeklinde uyarılar yapılmıştır.³⁹ Buna ek olarak, bir diğer gelişme de Tunus'tan gelmiş ve Arap Baharı hareketlenmesinin ilk olarak yaşandığı Tunus'ta da İslamcı kanat olarak bilinen Ennahda partisi genel seçimlerden oyların %41'ini alarak, en fazla oy alan parti olmuştur. Bu da bazı kesimlerde "Tunus ya İran'a benzerse?" korkusunu tetiklemiş olduğu bir gerçektir.⁴⁰ Mısır'da ise askeri rejim en son Tahrir meydanındaki çadırlarda kalan kadınlara yönelik zorla yaptığı bekâret testi ile medyada yer almış ve bu durum gidişatın iyi olduğu yönündeki umutları ciddi şekilde sarsmıştır.⁴¹ Dolayısıyla Arap Baharı adı altındaki hareketçe dile getirilen adalet taleplerinin ne olduğuna dair bir netlik mevcut mudur? Ve bahara verilen destek, bu anlamda amacına hizmet etmekte midir? Yeni kurulacak rejimlerin, adaletin her boyutunun koruyucusu ve savunucusu olacaklarına dair bir garanti mevcut mudur? Bugün Arap Baharı'nın gerçekten "Arap baharı" mı yoksa "İslamcı kış" mı olduğuna dair tartışmalar devam etmekte⁴² ve bu sorulara bu satırların yazıldığı dönemde net bir cevap verilememektedir.

Arap Baharı'nın ikinci tartışmalı getirisi ise şü olmuştur: Bugün insan haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle Suriye'ye karşı birçok yaptırım kararı almış olan ve bunları uygulayan Arap Birliği, içinde Sudan ve Suudi Arabistan gibi insan hakları ihlalleriyle bilinen ülkelerin de bulunduğu üyelere olmaktadır. Diğer yandan, yine bu satırların yazıldığı dönemde gündemi açık farkla işgal eden Suriye'deki gelişmeler karşısında Suriye'ye yönelik sert ifadelerle eleştiriler yapılırken, Bahreyn ve Yemen'de azınlık Sünni yönetiminin Şii halkına yönelik yaptığı şiddet gösterileri aynı oranda eleştirilmemektedir. Dolayısıyla Arap Baharı'na verilen destek tipik bir "*selective humanitarianism*"⁴³ yani seçici

³⁹ "Arap Baharı yeşillendi", *Hürriyet*, 25 Ekim 2011. "AB ve Fransa uyardı, Libya 'İlimliyiz' dedi", *Hürriyet*, 25 Ekim 2011.

⁴⁰ "Ya Türkiye yerine İran'a benzerse?", *Ntvmsnbc*, 28 Ekim 2011, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25292804> (Erişim Tarihi 27 Kasım 2011).

⁴¹ Ferai Tınç, "Mısır'da bekaret testli demokrasi", *Hürriyet*, 5 Haziran 2011.

⁴² Arap Baharı hareketinin başlamasından sonra bu hareketin yaşandığı bölgelere ziyarette bulunarak gidişatın demokrasi adına pek de parlak olmadığına birebir şahit olan üç gazetecinin görüşleri için bkz. Michael J. Totten, David Schenker, Hussain Abdul-Hussain, "Arab Spring or Islamist Winter: Three Views", *World Affairs* (Ocak/Şubat 2012), ss. 23-42.

⁴³ Bu konuda Chris Brown'un dikkat çekici bir makalesi bulunmaktadır. Bkz. Chris Brown, "Selective humanitarianism: in defense of inconsistency", *Practical Judgement in International Political Theory: Selected Essays* (London: Routledge, 2000), ss. 221-235.

bir insancılık değil midir? Ki bu durum, 1990'lı yıllarda Bill Clinton dönemindeki ABD dış politikasının "tutarsızlığına" yönelik yapılan önemli bir eleştiri olmuştur.⁴⁴

Tartışmaya açık olan bu iki durumun önümüze koyduğu bu net cevap verilemeyen sorular, esasen bize bir Soğuk Savaş yaklaşımı olarak bilinen Hedley Bull'un yaklaşımının günümüzde de ne kadar geçerli olduğunu göstermektedir. Zira "adalet" in ne olduğuna dair bir uzlaşının olmaması Arap Baharı örneğinde olduğu gibi ortaya çıkmıştır. Demokratikleşme adı altında başlayan isyanlar sonucunda devrilen rejimler ve yerlerine kurulan geçici konseylerin yaklaşımları, Arap Baharı'ndan beklenenlerden şimdilik ciddi oranda uzak görünmektedir. 21. yüzyılda yaşamamıza rağmen, insani adalet ve dünya adaleti adı altında yaşanan gelişmelerin ve "adalet" adına örnek gösterilen modellerin hangilerinin kendi içinde "doğru" olduğunu ne yazık ki hala bilemiyoruz. Bu bilinmezlik, Arap Baharı hareketine örnek gösterilen Türkiye modelinde dahi kendini göstermektedir. Bugün, Türk modelinin, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da devrilen rejimlerin yerine kurulan yönetimlere, demokrasi ve Müslüman halkı bağdaştırması bakımından bir örnek teşkil ettiği yönünde kayda değer bir fikir mevcuttur. Ancak Türkiye'nin Arap halkları açısından ortaya çıkan bu örnek modeli, Türkiye'nin kendi içindeki demokratik talepleri ne derece karşılayabildiği sorusuna verilen cevapta düşümlenmektedir.⁴⁵ Diğer taraftan, Türkiye'nin Arap halkları tarafından bir model olarak benimsenmesinin, Türkiye'nin gerçekten her alanda adaletin yanında olmasından ötürü mü, yoksa dış politikasındaki Arap dünyasına yönelik birtakım stratejik hareketlerinden ötürü mü kaynaklandığı ayrıca tartışılmaktadır.⁴⁶ Tüm bunlar sonucunda, en başta hakkında önemli bir uzlaş bulunan Arap Baharı örneğinde olduğu gibi, yukarıda ifade edilen tartışmaya

⁴⁴ ABD'nin bazı durumlarda insan haklarının savunucu rolünü üstlenirken, bazı durumlarda üstlenmemiş olması dış politikasının sıkça eleştirilmesine neden olmuş, tutarsızlıkla nitelendirilmesine neden olmuştur. Bkz. John Gaddis, "Order versus Justice: An American Foreign Policy Dilemma", Rosemary Foot, John Gaddis, Andrew Hurrell (der.), *Order and Justice in International Relations* (Oxford: Oxford University Press, 2003), s. 167.

⁴⁵ Orta Doğu halklarına örnek gösterilen bir model olan Türkiye'nin kendi içindeki demokratik eksiklikleri, Türkiye'nin bu modelinin tartışılmasına neden olmaktadır. Bu tartışmalar için bkz. Aslı Ü. Bali, "A Turkish Model for the Arab Spring?", *Middle East Law and Governance* (Cilt 3, 2011), ss. 29-35.

⁴⁶ Bu konuda Uluslararası Kriz Grubu Orta Doğu ve Kuzey Afrika Programı Direktörü Robert Malley'in ifadeleri dikkat çekmektedir. Malley'e göre, Türkiye ve de özellikle AKP iktidarı, birçok sebepten ötürü Arap halkları için model olabildi: ekonomik kalkınma sağlaması, İslamcı bir kökene sahip olan bir hareketin iktidara gelip askerinin gücünün siyasette sınırlandırılması gibi demokratik gelişmeler kaydetmesi gibi. Ancak bu model, Arap dünyasına ilham vermede yeterli olmadı. Malley'e göre, Türkiye, Arap halkları tarafından ancak Başbakan Erdoğan İsrail'e karşı çok sert bir duruş benimsediği anda model olarak algılanmaya başladı. Malley'e göre bu model özellikle Erdoğan'ın Davos'taki Şimon Peres ile tartışmasından sonra başladı ve Mavi Marmara olayı ile de pekişti. Elbette bu durum da, tarafımızca Türkiye'nin modelinin İsrail'e karşı durmasından ötürü mü yoksa gerçekten adalet adına bir örnek teşkil edilmesinden ötürü mü kaynaklandığı sorusunun sorulmasına neden olmaktadır. Malley için bkz. Robert Malley, Karim Sadjadpour, Ömer Taşpınar, "Israel, Turkey and Iran in the Changing Arab World", *Middle East Policy* (Cilt 19, Sayı 1, Bahar 2012), s. 3.

açık konular dikkate alındığında, adaletin ne olduğu ve adaletle ilgili taleplere nasıl tepki verilmesi gerektiği uluslararası toplumda ayrışmalara neden olabilecektir. Bu da devletlerin sahip olduğu minimum derecedeki işbirliğini kaybetmelerine neden olabilecek ve Bull'un dediği şekilde bir düzensizliği tetikleyebilecektir. Bu bağlamda, düzen-adalet ikileminin hala daha çağımızın önemli çikmazlarından birini oluşturduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Turkish Foreign Policy in the Framework of the Arab Spring, from the Perspective of Order-Justice Dilemma

The relationship between "order" and "justice" concepts was deeply analyzed by Hedley Bull, one of the founders of the English School, with Herbert Butterfield, Martin Wight and Adam Watson. The importance of Hedley Bull for this study lies on the fact that he clearly defined what order is in world politics in his major work: *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, dated of 1977. This book in which Bull defined order as "a pattern of activity that sustains elementary, primary and universal goals of social life", is generally accepted as the defense of the priority of order versus justice in world politics due to the fact that the definition of justice cannot be done as objectively as order. As Bull argues, what we call "justice" is something related to morality and it includes ideas which treat human actions as right in themselves, and not as a mean to an end. Therefore the subjectivity is the basic characteristic of justice, unlike the definition of order. Also, according to Bull, order and justice complete each other but the priority of order is imminent since the justice can only be achieved if there is a pattern of activity that sustains elementary and primary goals of social life, in short, order. This approach of Bull vis-a-vis order and justice concepts has triggered others to think about this issue. The question of priority between order and justice has not ended up since then. Indeed, the relationship between the two concepts has been longly discussed by the followers of Bull in the following years.

It is generally accepted that Bull's approach signifies the Cold War period's circumstances since the relationship between these two concepts was defined as the priority of order versus justice in a world mainly based on a bipolar structure. Nevertheless, this relationship cannot be defined as clearly as this in the post-Cold War period. Indeed, developments occurred on the international scene during 1990's have shown that an international order without justice could only be imperfect. Also the steps taken by the United-Nations such as the special importance given to "human security" in many official documents and also to "humanitarian intervention" have proved that the world has been in a period of transformation. Therefore the changing dynamics in world politics have been an important factor affecting foreign policies of states.

The Turkish foreign policy's main building stones have generally been summarized as favoring the components of order, since Turkey has always attached a special importance to what Hedley Bull identifies as both the elementary goals of social life and the components of order. Turkish tendency towards the maintenance of order is visible in many examples in the Turkish diplomatic history. Turkish approach regarding order-justice relationship has also affected many times its relations with its allies, such as the United States of America. But it is also obvious that the changes occurred in the aftermath of the Cold War have had a certain impact into the choices made in the Turkish foreign policy. And this impact is clearly seen in the Turkish attitude vis- a-vis the Arab Spring.

The purpose in this paper is to analyze Turkish foreign policy facing the Arab Spring in the framework of the definition of "order" and its relation with "justice". What does the Turkish attitude facing the Arab Spring mean according to "order" and "justice", and more importantly according to their relationship? How can be evaluated the choices made by Turkish decision makers facing this wave of protestations occurring in the North Africa and the Middle East? On which points, does the Turkish attitude in the Arab Spring constitute an element of continuity and change in the Turkish foreign policy in general? This paper aims to find the answers of these questions.

Keywords: Order & Justice, Turkish foreign policy, Arab Spring

Nur Çetinoğlu
Marmara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora
Öğrencisidir.